

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
(бакалавра)

з теми: **«ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ САМОСВІДОМОСТІ ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

Виконала: студентка 3 курсу
Psms1-B19z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
**Єрофєєва (Павлік) Василина
Ігорівна**

Науковий керівник:
Славіна Наталія Сергіївна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної
та практичної психології

Рецензент:
Дідик Наталя Михайлівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної
педагогіки та соціальної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ САМОСВІДОМОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	6
1.1. Структура та розвиток самосвідомості у дитячому віці.....	6
1.2. Самооцінка в структурі самосвідомості особистості.....	9
1.3. Характеристика ціннісних орієнтацій у молодших школярів та особливості їх становлення.....	16
Висновки до розділу 1.....	25
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПОНЕНТІВ САМОСВІДОМОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	26
2.1. Програма дослідження компонентів самосвідомості дітей молодшого шкільного віку.....	26
2.2. Аналіз особливостей самооцінки та рівня домагань молодших школярів.....	27
2.3. Аналіз змістових характеристик уявлення дитини про себе (образ “Я”).....	33
2.4. Аналіз змістових характеристик ціннісних орієнтацій молодших школярів.....	37
Висновки до розділу 2.....	49
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Актуальність дослідження.

В останні десятиріччя все більше увага дослідників звертається до однієї з центральних проблем психології розвитку особистості – до проблеми пошуку механізмів та закономірностей становлення самосвідомості особистості. Загальна проблематика самосвідомості особистості посіла значне місце у теорії психології завдяки працям Р. Бернса, У. Джемса, І.С. Кона, К. Роджерса, С.Л. Рубінштейна, В.В. Століна, І.І. Чеснокової, К. Юнга та інших.

Існує декілька підходів до визначення сутності та структури самосвідомості. Окремі її компоненти були предметом численних досліджень, як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології. У працях вітчизняних і зарубіжних психологів (Н.Є. Анкудінова, В.Г. Асєєв, Р. Бернс, Л.І. Божович, Є.А. Бондаренко, А. Валлон, Г.І. Ліпкіна) представлені теоретичні положення про співвідношення та взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників становлення свідомості і самосвідомості особистості, генезис самосвідомості, її складових.

Суттєвою особливістю значної кількості досліджень є їх зосередження на двох вікових категоріях. В першу чергу, це численні дослідження процесу становлення самосвідомості у дітей дошкільного віку, а, по-друге, це дослідження свідомості і самосвідомості в юнацькому віці. Діяльнісний підхід у вітчизняній психології та широке визнання періодизації психічного розвитку дитини Д.Б. Ельконіна визначили ситуацію, коли психологічне вивчення розвитку дітей молодшого шкільного віку переважно спрямовувалося на дослідження особливостей формування учбової діяльності (В.В. Давидов, Ю.І. Машбиць, В.В. Рєпкін, Ю.М. Швалб). В той же час, розвиток свідомості і самосвідомості в молодшому шкільному віці майже не вивчалися.

Таким чином, стає очевидною необхідність вивчення не тільки окремих характеристик самосвідомості, але й їх взаємозв'язків і взаємовпливу в процесі розвитку особистості, що визначило зміст і мету нашого дослідження «Проблема становлення самосвідомості дітей молодшого шкільного віку».

Мета дослідження полягає в побудові теоретичної моделі взаємозв'язку компонентів самосвідомості.

Відповідно до поставленої мети дослідження були поставлені наступні **завдання:**

1) здійснити теоретичний аналіз особливостей становлення самосвідомості та її структурних компонентів у дітей молодшого шкільного віку;

2) дослідити основні параметри рівня розвитку структурних компонентів самосвідомості молодших школярів;

3) встановити взаємозв'язок між параметрами образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій молодших школярів;

4) визначити функціональну роль рівня розвитку компонентів самосвідомості у процесах шкільної адаптації та формування учбової діяльності;

Об'єкт дослідження – процес становлення самосвідомості у дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – особливості взаємозв'язку образу «Я», ціннісних орієнтацій та самооцінки молодших школярів.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: загальнопсихологічні теорії свідомості та самосвідомості особистості (І.С. Кон, В.В. Столін, С.Л. Рубінштейн, К. Юнг); теорії розвитку самосвідомості в онтогенезі (К. Бернс, І.С. Кон); принципи гуманістичної психології (К. Роджерс).

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукових джерел із досліджуваної проблеми: аналіз, порівняння, узагальнення та систематизація емпіричних та теоретичних даних; діагностичні методи (спостереження, опитування, анкетування, тестування, бесіда); психолого-педагогічний експеримент, порівняльний аналіз результатів дослідження, математичні методи обробки даних.

Контингент досліджених. В дослідженні прийняли участь учні другого класу Жванецького ліцею Жванецької сільської ради Кам'янець-Подільського району Хмельницької області у кількості 20 дітей .

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що предметом спеціального теоретичного і емпіричного дослідження стали особливості розвитку компонентів самосвідомості у дітей молодшого шкільного віку. Визначено та проаналізовано особливості становлення образу «Я», самооцінки та ціннісних орієнтацій молодших школярів.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленому розумінні сутності взаємозв'язків образу «Я», самооцінки та змістовних характеристик ціннісних орієнтацій молодших школярів, побудові та обґрунтуванні моделі нормативного розвитку компонентів самосвідомості у молодшому шкільному віці, визначенні основних форм і типів порушень у процесі становлення самосвідомості, висвітленні функціональної ролі розвитку самосвідомості в процесах шкільної адаптації учнів.

Практичне значення. Результати дослідження особливостей процесу розвитку компонентів самосвідомості у молодшому шкільному віці можуть бути включені до змісту учбових курсів з вікової та педагогічної психології для студентів педагогічного та психологічного профілів.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідались та отримали схвалення на XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2022р.).

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота (бакалавра) складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (71 найменування). Загальний обсяг становить 57 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. Однією з суттєвих ознак психічного розвитку дитини молодшого шкільного віку є подальше становлення самосвідомості, що виявляється у диференціації її внутрішньої структури, ускладненні змістового наповнення та зміні функціональної ролі у процесах регуляції та саморегуляції. В структурі самосвідомості дитини молодшого шкільного віку формуються три провідні компоненти: образ «Я», самооцінка та ціннісні орієнтації, які пов'язані між собою, але ще недостатньо узгоджені. Тільки наприкінці молодшого шкільного віку у дитини складаються рефлексивні механізми, які забезпечують подальший розвиток самосвідомості у підлітковому та юнацькому віці.

2. Перехід до систематичного навчання, зміна соціального статусу, необхідність включення у нормативну діяльність та нове соціальне оточення кардинально змінюють оцінну ситуацію життя та діяльності дитини молодшого шкільного віку. Провідними факторами змін у структурі та змісті самосвідомості молодших школярів є: оцінна діяльність вчителів та батьків; наявність в учбовому процесі об'єктивованих підстав для оцінки та самооцінки якості виконаної роботи; уніфікація системи соціальних стосунків та включення у нормовані комунікації.

3. Загальний розвиток самосвідомості дітей молодшого шкільного віку відбувається за трьома основними напрямками. По-перше, це змістова диференціація образу «Я». Вже в другому класі діти виявляються спроможними виокремлювати значну кількість особистісних властивостей та якостей та ідентифікувати їх наявність/відсутність у себе та інших дітей. Але це такі якості, які переважно пов'язані з навчальним процесом, а інші якості все ще застаються погано диференційованими. Окрім того, діти стають спроможними змістовно та реалістично розгалужувати «Я-реальне» та «Я-ідеальне». По-друге, суттєво змінюється характер самооцінки. Від загальної синкретичної оцінки себе, притаманної дошкільникам, значна частина молодших школярів стає здатною до диференційованої самооцінки за окремими параметрами. Але

критерії самооцінки усвідомлюються ще дуже погано і, відповідно, страждає адекватність самооцінки. По-третє, змінюється функціональна роль ціннісних орієнтацій у системі регуляції поведінки та діяльності і їх змістове наповнення. Ціннісні орієнтації втрачають безпосередньо стимулюючу функцію і набувають значення смислоутворюючого підґрунтя мотивації у різних сферах спілкування та діяльності.

4. Експериментальні дані показали, що найбільш поширеними вадами у розвитку самосвідомості молодшого школяра є низький рівень диференційованості образу «Я», неадекватність самооцінки та ціннісних орієнтацій, які виконують мотивуючу функцію щодо учбової діяльності дитини та її спілкування.

6. Спільна діяльність шкільного психолога, вчителів та батьків з розвитку свідомості та самосвідомості дітей молодшого шкільного віку може стати одним із пріоритетних напрямків усієї виховної роботи сучасної початкової школи. Сімейна ситуація є одним з провідних чинників розвитку самосвідомості дітей молодшого шкільного віку. У цьому віці батьки відіграють провідну роль у процесах становлення ціннісних орієнтацій дитини. Хоча молодший школяр все більше орієнтується на оцінку діяльність вчителя, але батьківські погляди й оцінні судження, зміст та стиль сімейного спілкування, увага до потреб дитини та спрямованість взаємодії мають безпосередній виховний вплив і формують особистість дитини. Включення батьків до цілеспрямованого формування самосвідомості дитини значно підвищує ефективність всієї роботи у цьому напрямі.

6. Отримані результати дають підстави для розробки програми по створенню умов, сприятливих для розвитку самосвідомості у молодших школярів, а також для вияву тих дітей, у яких вже наявні порушення у розвитку самосвідомості і які потребують спеціальної психокорекційної допомоги з боку шкільного психолога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляев Э.В., Ядов В.А. и др. Междисциплинарный подход к изучению соотношения между ценностными ориентациями и наблюдаемым поведением. Москва, 2000. 10 с.
2. Бергер П., Лукман Т. Идентичность. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С. 567–589.
3. Бернс Р. Что такое Я-концепция. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С. 333–392.
4. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ, 2008. 204 с.
5. Блага К., Шебек М. Я – твой ученик, ты – мой учитель. Москва, 2001.
6. Бодалев А.А. Формирование понятия о другом человеке как личности. Л., 1990.
7. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 2001. 464 с.
8. Боришевський М.Й. Розвиток саморегуляції поведінки школярів: автореф. дис. докт. психол. наук – Київ, 1990.
9. Варій М.Й. Основи соціальної психології військового колективу. Львів : СПОЛОМ, 2000. 250 с.
10. Василькевич Х.М. Деякі психологічні питання: Хто і як виховує дитину в сучасній сім'ї? *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка* / за ред. С.Д. Максименка. Київ, 2001. Т.Ш. Ч. 4. С. 28–32.
11. Василькевич Х.М., Дідковська Л.І., Козій М.В. Соціально-психологічний тренінг для педагогів. Львів : ЛДУ, 1999. 38 с.
12. Венгер А.Л. Схема индивидуального обследования детей младшего школьного возраста / под ред. П.Г. Нежнова. Москва : ВНИК «Школа», 2001. 80 с.

13. Вікова психологія / за ред. дійсного члена АПН СРСР Г.С. Костюка. Київ : Рад. Школа, 2001. 269 с.
14. Главінська О.Д. Вплив низької навчальної успішності на становлення самооцінки школяра: дис. канд. психол. наук. Київ, 2002. 210 с.
15. Гусева Г.Г. О самооценке первоклассника. *Известия Воронеж. Гос. пед. Ин-та. Т.184. Вопросы психологии, обучения и воспитания.* Воронеж, 1999. С. 62–65.
16. Джемс У. Личность. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара: Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С. 7–44.
17. Диалоги о воспитании / под ред. Столетова В.Н. Москва : Педагогика, 2005. С. 190–195.
18. Діагностика психічного розвитку дітей 6-7 років. Методичний посібник для практичних психологів / за ред. Довгана О.Я. Івано-Франківськ, 2003. 66 с.
19. Захарова А.В., Мамаджанов М. Роль самооценки в формировании познавательной активности младшего школьника. *Новые исследования в психологии*, 2003, №1. С. 28.
20. Зимбардо Ф. Формирование самооценки. Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С. 282–308.
21. Ильин Е.П. Мотивы человека: теория и методы изучения. Киев : «Вища школа», 2001. 292 с.
22. Іванцева Н.І. До проблеми розробки інструментальних засобів дослідження ціннісних орієнтацій особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології.* Том II, частина 2. Київ, 2000. С. 33–39.
23. Калитчак Т.И. Методы творческого самовыражения и арттерапии в психокоррекционной работе. Одесса, 1999. 53 с.
24. Карпенчук С.Г. Самовиховання особистості. Київ, 2008. 216 с.
25. Коломинский Я.Л., Психология личностных взаимоотношений в детском коллективе. Минск : Нар. Асвета, 2000. 235 с.

26. Кон И.С. Проблема «Я» в психологии. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С. 45–96.
27. Кон И.С. Психология самосознания. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С. 97–122.
28. Костенко Н.В. Ценности и символы в массовой коммуникации. Киев : Наукова думка, 2003. 130 с.
29. Костюк Г.С. Избранные психологические труды / под ред. Л.Н. Проколиенко. Москва : Педагогика, 2000. 304 с.
30. Кретти, Брайент Дж. Психология в современном спорте: пер. в англ. Москва : Физкультура и спорт, 2000. 224 с.
31. Лакан Ж. Стадия зеркала и ее роль в формировании функции Я. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С. 398–405.
32. Липкина А.И. Самооценка школьника. Москва : Знание, 2006. 64 с.
33. Максименко С.Д. Основи генетичної психології. Київ : Перспектива, 2000. 220 с.
34. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: [В 2 т.] – К.: Форум, 2002. – Т.1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. – 319с.
35. Монастиршин К.О. Особливості формування самооцінки дошкільника на сучасному етапі. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Київ, 2000. Т. II, Ч. 2. С. 143–146.
36. Монастиршин К.О. Умови та фактори формування самооцінки молодших школярів. *Проблеми гуманітарних наук*. Дрогобич : Вимір, 2002. Вип. 9. С. 88–98.
37. Монастиршин К.О. Фактори впливу на стійкість самооцінки молодших школярів. *Тези доповіді 4 міжнародної конференції молодих науковців, 26-28 вересня 2001*. Київ, 2001. С. 91–92.

- 38.Монастиршин К.О. Формування адекватної самооцінки дошкільника. *Тези міжнародної конференції «Психологія Львівська і Варшавська»*. Варшава, 2000. С. 88–89.
- 39.Налчаджян А.А. Я-концепція. Психологія самосознання. Хрестоматія / под ред. Д.Я. Райгородського. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С. 270–332.
- 40.Немов Р.С. Психологія: учебник для студентов высших педагогических учебных заведений: в 3-х кн. Кн. 3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика. Москва : Просвещение, ВЛАДОС, 2005. 512 с.
- 41.Овчинникова Т.Н. Особенности осознания себя детьми шестилетнего возраста. *Вопросы психологии*, 2001, №4. С. 43–49.
- 42.Орлов А.Б. «Эмпирическая» личность и ее структура. Психология самосознания. Хрестоматія / под ред. Д.Я. Райгородського. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С. 156–173.
- 43.Островська К.О. Взаємозалежність самооцінки та ціннісних орієнтацій молодших школярів. *Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики*. Київ-Запоріжжя-Одеса, 2002. Вип. 15. С. 117–123.
- 44.Островська К.О. Особливості вибору молодшими школярами змістових характеристик ціннісних орієнтацій. *Актуальні проблеми психології: Соціальна психологія. Психологія управління*. Київ, 2002. Т. III. С. 150–156.
- 45.Островська К.О. Залежність якісних характеристик акцентуацій молодших школярів від обраних ними цінностей. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Київ, 2002. Т. 1У, Ч. 3. С. 179–186.
- 46.Павелків Р.В., Мащак С.О., Павлюк О.В. Оцінка вчителя як чинник формування самооцінки учні. *Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи*. Київ, 1999. С. 62–63.
- 47.Практикум по общей экспериментальной и прикладной психологии / под ред. А.А. Крымова, С.А. Маничева. Санкт-Петербург, 2000. 560с.
- 48.Практическая психодиагностика / под ред. Д.Я. Райгородського. Самара : Изд. Дом «БАХРАХ-М», 2001. С. 637–641.

49. Практична психологія в школі. Івано-Франківськ, 2004. С. 21–26.
50. Психология личности. Словарь–справочник / под ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Киев : «Рута», 2001. 320 с.
51. Психология личности. Тесты, опросники, методики. Москва : Геликон, 2001. С. 35–43.
52. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: у 2-х т. / за заг. ред. М.Й. Боришевського. Київ, 2001. 308 с.
53. Роджерс К. Измерение изменений в «Я». Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С. 447–459.
54. Сарджвеладзе Н.И. Самоотношение личности. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С. 174–207.
55. Соколова Е.Т. Я-образ тела. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С. 406–422.
56. Соколова Е.Т. Соотношение физического Я-образа и самооценки. Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000.
57. Столин В.В. Уровни и единицы самосознания. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000. С.
58. Хорни К. Я-идеальное. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000.
59. Худык В.А. Онтогенетический аспект психологической диагностики и коррекции аномального развития личности. Санкт-Петербург : «Образование», 2000. 300 с.
60. Хухлаева О.В., Хухлаев О.Е., Первушина И.М. Маленькие игры в большое счастье. Как сохранить психическое здоровье дошкольника. Москва : Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. 224 с.

61. Чиркова Т.В. Психологическая служба в детском саду: учебное пособие для психологов и специалистов дошкольного образования. Москва, 1998. 255 с.
62. Чистякова М.И. Психогимнастика / под ред. М.И. Буянова. Москва : Просвещение, 2000. 128 с.
63. Шванцара Л., Шванцара Й. Развитие детских графических проявлений. *Альманах психологических тестов. Рисуночные тесты*. Москва : КСП, 2007. С.286–306.
64. Широкова Г. А. Справочник дошкольного психолога. Ростов-на-Дону : «Феникс», 2005. 384с.
65. Хьелл Л, Зиглер Д. Теории личности. Санкт-Петербург, 2000. 608 с.
66. Шибутани Т. Я-концепция. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара: Изд. Дом «Бахрах-М», 2000.
67. Шорохова Е.В. Психология личности и образ жизни. Личность в системе коллективных отношений / под ред. А.А. Бодалева. Москва, 2000. 288 с.
68. Юнг К. Персона. Персона-2. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000.
69. Ядов В.А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования идентичности личности. Психология самосознания. Хрестоматия / под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Изд. Дом «Бахрах-М», 2000.
70. Якобсон С.Г. Психологические проблемы этического развития детей. Москва : Педагогика, 2000. 144 с.
71. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції: навч. посібник. Київ : Либідь, 2006. 264 с.